

Харківський університет і серби: ретроспективний погляд

Історія розпорядилася так, що з перших років свого існування Харківський університет був тісно пов'язаний із сербською наукою та культурою.

Ще на початку XIX ст. засновник університету, визначний учений-енциклопедист, суспільний діяч і просвітник Василь Назарович Каразін, щиро переймаючись долею сербів, що повстали проти багатовікового османського панування, відгукнувся на пропозицію Міністерства закордонних справ Російської імперії й у листах до князя Адама Чарторизького докладно проаналізував політичну ситуацію в Сербії, довівши необхідність допомоги повстанцям. Більше того, напередодні відкриття університету в Харкові Василь Назарович надіслав до Санкт-Петербурга спеціальну записку з проектом створення на Балканах, за сприяння Росії, «Слов'яно-Сербської держави». Таке «Царство слов'ян», на його думку, мусило бути конституційною монархією та об'єднати всі землі в Османській і Австрійській імперіях, де проживали серби. Передбачений план підтримки сербських повстанців не був схвалений Олександром I, однак окремі його ідеї знайшли втілення в російській дипломатичній практиці. Хоча невдовзі В. Н. Каразін був звільнений зі служби «за перевищення влади» стосовно справ Харківського університету, йому, однак, вдалося привернути увагу університетської громади до долі та сучасного становища південного слов'янства.

Цей інтерес до братів-слов'ян підтримували також запрошені попечителем Харківського навчального округу графом Северином Потоцьким вчені-сербі — фізик **Афанасій Стойкович** (1803–1813); медик і фармацевт **Георгій Коритарі** (1807–1810); юристи **Лазар Павлович** (1811–1834) та **Григорій Терлаїч** (1811); філолог **Сава Милинович** (1812–1815) та філософ **Андрія Дудрович** (1814–1830), до того ж двоє з них — **А. Стойкович** (1807, 1811–1813) та **А. Дудрович** (1829–1830) стали ректорами університету, а **Г. Коритарі** та **Л. Павлович** — деканами медичного та етико-політичного відділень (факультетів).

Серед цієї славетної плеяди перших харківських професорів і ад'юнктів мав бути ще один серб — юрист **Федор (Теодор)**

Пилипович. Однак він вирішив повернутися на батьківщину і, змінивши ім'я на **Божидар Груйович**, як секретар Урядової ради брав участь у створенні політичної програми й підвалин державного устрою Сербського князівства. Саме з-під його пера вийшов документ конституційного значення під назвою «Сербська воля», ухвалений Скупштиною 12 жовтня 1805 р.

У списку почесних членів Харківського університету значиться ім'я визначного діяча Сербського національного Відродження **Вука Караджича**, який, за поданням ректора П. П. Гулака-Артемовського, у 1846 р. став доктором *honoris causa*.

Можливо, сербом за національністю був і випускник цього навчального закладу **Володимир Францевич Цих**, який у першій половині 1830-х років обіймав кафедру всесвітньої історії та здобув визнання в науковому світі дослідженнями, присвяченими античній Македонії.

Університетська громада завжди підтримувала сербський народ у його боротьбі за незалежність. Так було під час перших сербських повстань початку ХІХ ст., упродовж російсько-турецької (1828–1829) та Кримської (1853–1856) воєн, Східної (1875–1878) та Боснійської (1908–1909) криз, Першої світової війни.

У другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. чимало сербів здобували освіту в стінах Харківського університету. Їхня доля складалася по-різному. Наприклад, випускник медичного факультету **Вукашин Маркович** у роки Жовтневої революції й громадянської війни був одним із засновників південнослов'янської групи РКП(б), редактором її друкованого органу — газети «Світова революція» («Светска революција»), завідувачем відділу південних слов'ян при Наркомнаці. У 1916 р. юридичний факультет закінчив **Іоан (Максимович)**, пізніше — відомий церковний ієрарх, архієпископ Сан-Франциський і Шанхайський, за свою пастирську діяльність канонізований Російською православною церквою за кордоном.

Чимало вчених-славістів із Харкова зробили свій внесок у вивчення історії, мови й культури сербського народу. Так, один з яскравих представників гуртка «харківських романтиків» професор **Амвросій Метлинський** наприкінці 1830-х рр. першим переклав на українську мову кращі зразки сербського фольклору. Поїздка **Ізмаїла Срезневського** по слов'янських землях (1839–1842 рр.) стала етапним явищем у розвитку української та російської славістики. Повернувшись до Харкова, він розпочав курс лекцій зі слов'янознавства, особливу увагу приділивши Сербській державі царя Стефана Душана. Останнього

Срезневський відносив до числа небагатьох видатних людей, які визначально вплинули на політичне й суспільне життя слов'янських народів у XIV ст., високо оцінюючи Законник Ст. Душана як джерело для вивчення соціальної структури сербського середньовічного суспільства та пам'ятник слов'янської писемності.

У Центральному державному архіві літератури й мистецтва Російської Федерації зберігаються зроблені І. І. Срезневським малюнки та замальовки народного одягу сербів і чорногорців (на жаль, досі не надруковані). Ці роботи, виконані аквареллю, олівцем і пером, мають величезну наукову цінність, адже дозволяють реконструювати втрачені елементи традиційного національного вбрання.

Захистивши докторську дисертацію, І. І. Срезневський на початку 1847 р. переїздить до Санкт-Петербурга, а кафедру слов'янських мов Харківського університету невдовзі очолює його вихованець із Головного педагогічного інституту **Петро Лавровський**. Останній не лише читав лекційні курси «Говірка сербохорватська», «Історія сербського народу та сербської літератури», але й видав перший у Росії «Сербсько-російський словник» (1870). Крім того, свого часу П. Лавровський залучив до порівняльного мовознавства та вивчення народної поезії **О. О. Потебню**, який пізніше у своїх компаративних дослідженнях широко використовував матеріал сербського фольклору.

Понад 30 років (1873–1906) на історико-філологічному факультеті Харківського університету працював видатний болгарський історик **Марин Дринов**. У 1876 р. він захистив докторську дисертацію «Південні слов'яни і Візантія у X ст.», висвітливши й деякі події середньовічної історії Сербії, починаючи з 924 р., коли болгарський цар Симеон підкорив своїй владі значну частину цієї країни. Вчений докладно розглянув і проаналізував діяльність сербського князя Чеслава, спрямовану на відновлення сербської держави й об'єднання її окремих областей. З 1880-х років Дринов посилено займається історією Болгарії та Сербії XV–XVIII ст., унаслідок чого з'являються його наукові праці з південнослов'янської історії, а також спеціальний курс «Короткий огляд зовнішньої долі та духовного життя південного слов'янства від XV ст. до нашого часу».

Під керівництвом М. Дринова до серйозного вченого виріс **Михайло Халанський**, кандидатська робота якого (1885 р.) присвячувалася розгляду сербських народних пісень Косовського циклу, а докторська дисертація, захищена у 1898 р., мала назву

«Південнослов'янські сказання про Королевича Марка у зв'язку з творами руського билинного епосу».

На початку ХХ ст. у Харківському університеті працювали відомі вчені-славісти **Степан Кульбакін, Григорій Ільїнський та Олександр Погодін**. Останній відомий як автор «Історії Сербії» (1909) та надрукованої у 1915 р. книги «Слов'янський світ». Безперечним творчим успіхом С. М. Кульбакіна був його підручник «Сербська мова», який з'явився спочатку в «Записках Харківського університету» (1914), а потім був надрукований окремою книгою, витримавши два перевидання (1915, 1917). На думку академіка С. Б. Бернштейна, аж до кінця 1950-х років цей підручник залишався найкращим у вітчизняній науці нарисом з історії сербської мови.

У роки громадянської війни С. М. Кульбакін та О. Л. Погодін емігрували до Королівства сербів, хорватів і словенців, де довгий час — аж до початку 40-х років минулого століття — плідно працювали в стінах Королівської академії наук, Белградського університету й інших вищих учбових закладів Югославії, яка стала для них другою батьківщиною.

У період радянської влади й титовської Югославії зв'язки між українським та сербським народами не переривалися, однак через відомі причини мали обмежений характер. У грудні 1969 р. ректор В. І. Хоткевич підписав угоду про співробітництво з Сараєвським університетом; працювали наші викладачі й в університетах Белграда, Приштини, Загреб (зараз Республіка Хорватія), підтримували інтенсивний книгообмін з університетом у місті Нові Сад, проте ефективність цих контактів була невисокою. А після розпаду СРСР і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії вони майже зовсім припинилися, бо кризи й війни — не найкращий контекст для наукового й культурного співробітництва.

Передумовою для співпраці на новому рівні став візит до Харкова 16 травня 2008 р. радника посольства, а зараз Тимчасового повіреного у справах Республіки Сербія в Україні **Бранислава Радойчича** у супроводі відомого вченого, доктора філологічних наук, головного редактора «Украсу» («Українсько-сербського збірника») **Деяна Айдачича**, які відвідали університет з нагоди відкриття виставки «*Сербська книга з фондів Центральної наукової бібліотеки ХНУ ім. В. Н. Каразіна*». Під час цього візиту, а також на презентації другого тому «Украсу» в Центрі болгаристики та балканських досліджень ім. М. Дринова сербський дипломат висловив ідею щодо підписання угоди про співробітництво

з одним із сербських університетів, а пан Д. Айдачич запропонував четвертий том «Украсу» присвятити темі «Харківський університет і серби». Керівництво університету охоче відгукнулося на цю пропозицію: у жовтні того ж року в столиці Сербії відбулася церемонія підписання Угоди про співпрацю з Белградським університетом, а у січні 2009 р. у Харкові — з Новіпазарським державним університетом. Наявність цих двох договорів, а також неухвалений інтерес харківських учених — істориків, філологів, філософів і математиків — до розвитку двосторонньої співпраці дозволяють відновити багатовікові традиції співробітництва Каразинського університету з сербськими колегами.

Близькість мов, культур, духовності й історії є запорукою зробити таку співпрацю творчою, цікавою та корисною для обох народів.

Переклад Оксана Микитенко